

Educació per a una cultura de pau

Una proposta des de
la pedagogia i la neurociència

Marta Burguet, David Bueno

SUMARI

PRÒLEG.....	13
INTRODUCCIÓ. MARIDATGE NEUROPEDAGÒGIC PER EDUCAR EN LA PAU	17
PART I. LA CULTURA DE PAU: ASPECTES SOCIALS I EDUCATIUS	23
1. SOTA ELS DISCURSOS DE PAU: ESTUDIS DE PAU I CONFLICTES.....	27
Els discursos de pau	27
Cultura i cultures de pau	30
Formes de fer les paus.....	32
Anvers i revers de les paus.....	35
Noves formes de violència i la no-violència: postura o convicció.....	37
Pau com a satisfacció de les necessitats humanes. Des del ben-ser per al ben-estar	43
2. ASPECTES SOCIORELACIONALS.....	47
Individualitat i alteritat.....	47
Saviesa dels sabors relacionals	54
Construcció i desconstrucció relacional. Esferes des de la deferència fins a la cordialitat	63
Desplegament del ser des del «de-dins».....	67
Garantia del ben-ser, cap a l'enfora.....	71
Cosmopolitisme cordial	73
Relacions històriques d'enemistats i violències. La seva transmissió.....	74
Principis de relació	78
3. LA PAU, MATÈRIA EDUCATIVA?	83
Prendre i emprendre decisions. Respostes coherents amb la pau	84
Característiques de les estructures mentals	87

Desplegar competències per a l'aprenentatge de la cultura de la pau.	
És possible educar per a viure conflictes de maneres pacífiques?	88
De la pau com a construcció cultural a la pau com a aprenentatge ètic i social	96
Més enllà d'un món en base dos: models integradors de cultura de la pau.	100
Vigència de fer pedagogia de la pau	101
Pau, per consens social o per convicció? D'educar postures a educar conviccions	102
 4. EDUCAR PER A LA PAU COM A ITINERARI PEDAGÒGIC.	105
Pedagogies armades i de dormició.	106
Pedagogies de la dissensió i la controvèrsia	108
Pedagogies de la responsabilitat amb capacitat de resposta	109
De no-violència imperativa a no-violència volitiva i de l'acció justa a l'acció gratuïta.	112
Pedagogies del despreniment des del descentrament	115
Pedagogies de la reflexivitat, la lentitud i la proximitat	118
Pedagogies de l'observació i l'atenció. De l'estar a l'aguait, vers una consciència individual i col·lectiva	120
Pedagogies integradores: conciliant dualitats des del creu dels espais interiors	124
Pedagogia de la pau des de les conviccions i les passions	126
Lideratges en clau de pau. Vers una pedagogia de risc	127
D'aquelles paus sense registre... i sense rastre?	129
 PART II. EL CERVELL I LA PAU: UNA APORTACIÓ	
DES DE LA NEUROCIÈNCIA A L'EDUCACIÓ PER A LA PAU	133
 5. NEUROCIÈNCIA, CONFLICTES I PAU	135
Una història plena de conflictes	136
El dualisme ment-cervell.	137
La consciència	141
Grupalisme, dominància social i emocions	145
Agressivitat i impulsivitat	154
Un cervell conflictiu... però també empàtic i cooperatiu	164
 6. NEUROCIÈNCIA I EDUCACIÓ	169
Comportaments deterministes <i>versus</i> comportaments influenciables.	169
Un cervell educable: aprenentatge i memòria	171

Efecte de l'educació en l'estructura del cervell: la plasticitat de les connexions neuronals.	179
Les experiències i els gens	184
Les neurones mirall: la importància dels models a imitar	186
 CLOENDA. A L'AGUAIT... PAU EN ESTAT D'ALERTA	 189
BIBLIOGRAFIA	193

*A tots els qui viuen el camí de la pau amb intrepidesa
i coratge, en coherència amb les pròpies conviccions,
passions i creences.*

*A l'Anna, perquè ara no podia ser d'altra manera,
teixint ponts entre Catalunya i Colòmbia. I amb ella,
a totes les invisibles biografies de pau que han estat
bressol d'aquestes pàgines, i a tots els qui, cada dia,
em fan sentir aprenent... de pau.*

M. B. A.

*A la meva família i als meus amics, que són sempre
la meva font d'inspiració, i especialment als meus fills,
l'Arnau i el Gerard, als quals espero poder retornar
amb increment el préstec que m'han fet d'una Terra
per viure en pau.*

D. B. T.

PRÒLEG

La pau, a més d'un bell i meravellós anhel de la humanitat, és una situació, un estat i un procés que ens afecta a tots en quelcom d'essencial, immediat i tangible com és la vida, en les seves possibilitats i qualitats, i en les formes que tenim de viure-la els milions de persones que habitem el planeta. La pau no és aliena a cada ciutadà «del carrer», tal com sovint ens la presenten, revestida amb escenaris d'alta política i allunyada de les nostres capacitats d'actuació, o com a quelcom quimèric amb arguments que parlen de la nostra suposada naturalesa violenta. Per contra, la pau, com qualsevol altre procés social, és susceptible de ser construït pels éssers humans de manera individual i col·lectiva.

Aquest llibre aborda la pau, la cultura de pau i l'educació per a la pau des de la pedagogia i la neurociència. Aquest treball combina dos enfocaments, dues visions, la social i la de les ciències naturals. El llibre pretén, com diuen els autors, fer un maridatge entre els aspectes socials, educatius i pedagògics de la pau amb els neurocientífics sobre el funcionament del cervell, en relació amb la generació i la gestió dels conflictes i en el camp dels aprenentatges. Sense diluir cap d'aquests dos vessants, pretén potenciar els matisos que aporta cadascuna d'aquestes disciplines per afavorir connexions entre els diversos aspectes de la pau.

Educació per a una cultura de pau ens ajuda a pensar i repensar el concepte de pau en totes les esferes i àmbits d'actuació humana, eminentment en els àmbits més propers i en els de la personalitat. És ben sabut que vivim en una cultura que ha institucionalitzat la violència en totes les seves formes i manifestacions, i li ha fet adquirir un estatus de «normalitat», com una cosa «natural» i per tant inevitable. D'aquesta manera, sovint s'arriba a afirmar que la violència forma part indefugible de l'essència de l'home, que és inherent a ell, és a dir, que la violència està integrada en els nostres «gens». Ara bé, aquesta naturalitat de la violència no ens ha de fer confondre els conceptes: el que és realment inevitable són els conflictes, no la resposta violenta amb què a vegades s'afronten. Els conflictes, com bé afirmen els autors, són consubstancials a

la vida mateixa, mentre que la violència no deixa de ser una resposta entre les moltes possibles que hi pot haver. Si bé és cert que la violència acompanya en gran mesura una bona part de l'evolució de la humanitat, encara que amb diferències notables entre cultures, tampoc és menys cert que la pau forma part igualment de la mateixa història de la humanitat. Per tant, la violència està escrita en la nostra història, però la nostra naturalesa humana és molt més àmplia. En aquest llibre trobareu, des del punt de vista de la neurociència, les diferències entre impuls, agressivitat i violència; l'agressió designa un acte, l'agressió mostra una tendència o una disposició. L'agressivitat forma part de la conducta humana, no negativa en si mateixa, sinó positiva i necessària com a forma d'autoafirmació, física i psíquica de l'individu o del grup especialment conformat pels processos culturals de socialització. Del fet que l'agressivitat sigui inevitable no es deriva que la violència també ho sigui. Així doncs, no estem condemnats a ser violents; la violència és una resposta cultural i, per tant, apresa, i amb possibilitats de ser diferent.

Sovint només ens fixem en les manifestacions de violència directa, les més visibles, les de més fàcil reconeixement, les que tenen a veure amb la destrucció material o de la vida. Però la violència no s'esgota en aquestes manifestacions. Recollint les aportacions de Johan Galtung, existeix violència quan els éssers humans estan influenciats de manera que les seves realitzacions afectives, somàtiques i mentals estan per sota de les seves realitzacions potencials; d'aquí la necessitat d'una concepció àmplia de la violència que comporti una concepció àmplia de la pau. En aquest sentit, Galtung va establir una diferència fonamental entre violència directa i violència estructural, entenent la primera com a agressió física directa reconegible, i la segona, indirecta i més oculta, present en determinades estructures socials, sinònim d'injustícia social, que comporta desigualtats de poder, d'oportunitats, d'accés als recursos naturals, a l'educació, als serveis mèdics o a la cultura. Des d'aquesta perspectiva, quan no es poden satisfer les necessitats bàsiques humanes, es pot afirmar que la vida transcorre enmig de la violència.

En la nostra cultura està molt estesa la idea que la pau és absència de conflicte bèl·lic i, per extensió, de tota mena de conflicte. En un pla més íntim també està molt estesa la idea de la pau com a absència de tensions, presentant-la com un estat interior, tan idíl·lic com irreal. Des dels anys setanta la noció de pau ha anat adquirint un nou significat no associat a la guerra sinó a la violència —encara que la guerra no deixa de ser un tipus de violència organitzada, que va més enllà de la violència física perquè també inclou els diferents tipus de violència estructural—; així, la pau passa a ser un concepte més ampli i complex que afecta totes les dimensions de la vida. En paraules d'Adam Curle, seria

una estructura social amb grans dosis de justícia i un reduït nivell de violència. Entesa d'aquesta manera, la pau es crea, es construeix com una superació de realitats socials perverses, en una construcció incessant de justícia social; en conclusió, la pau no és i no serà mai una fita, un estat o el punt final d'un conflicte.

Vivim en un món on la força s'ha imposat sobre la paraula, la violència sobre el diàleg, la seguretat sobre la pau. La mà aixecada i armada sobre la mà estesa. La història és un seguit d'enfrontaments, violències, guerres, imposicions i dominis. La cultura de la violència, la cultura de la guerra, ha contribuït en gran mesura a mantenir els éssers humans submisos, obedients, temerosos als designis del poder; però enmig d'aquesta realitat, la cultura de pau avança a través de fomentar i potenciar l'educació per a la pau, l'educació en la no-violència, els drets humans, la tolerància, la facilitació del diàleg com a pràctica generalitzada, la gestió i la transformació de conflictes.

Tal com recull aquest llibre, educar consisteix a contribuir a formar éssers humans lliures i responsables; cada ésser humà és únic i amb capacitat de crear. Aquesta facultat o capacitat de crear ens confereix esperança en l'espècie humana, i la diversitat és la nostra gran riquesa. Educar en la pau és aprendre a ser lliures, aprendre a ser responsables, aprendre a viure junts, aprendre a participar, aprendre a conèixer i fer.

El gran repte de la humanitat és transitar de la força a la paraula. No hi haurà pau si no corregim les grans injustícies, si no evitem la mort per inanició de milions de nens o la fam de milions de persones, o la mort per malalties curables per manca de recursos per comprar medicaments, mentre la despesa militar s'incrementa i supera els 1,72 bilions de dòlars anuals. No hi haurà pau mentre deixem d'atendre les necessitats bàsiques de les persones i dediquem el talent i els recursos econòmics a fer la guerra.

Espero que aquest llibre contribueixi, d'una banda, a divulgar els continguts de la cultura de pau en general, i de l'altra, a l'educació per la pau en particular entre professionals i estudiosos de l'educació, entre persones que no estan en els cercles de l'acció i la reflexió de la pau. Un dels valors d'aquest llibre és que ens endinsa de manera rigorosa en els grans temes de la pau positiva sense feixucs tecnicismes ni prolífiques bibliografies.

Sabem que els avenços en física, matemàtiques, genètica, ecologia, sistemes d'autoorganització, intel·ligència artificial, computació, etc. han servit per replantejar i obrir noves possibilitats d'interpretació del paper dels éssers humans en l'univers i, de retruc, sobre la nostra naturalesa. Interpretacions que ens poden ajudar a cercar la pau individual, grupal o d'espècie, la pau amb la natura i el cosmos.

Aquest llibre s'endinsa en aquestes noves informacions sobre la condició humana, els sentiments, la racionalitat, la consciència i els conflictes, per fer front a tota aquesta complexitat. Els dos autors mostren el seu compromís a cercar i descobrir nous enfocaments, un nou espai intel·lectual i transdisciplinari que promogui una autèntica cultura de pau.

TICA FONT

Directora de l'Institut Català Internacional per la Pau

INTRODUCCIÓ.

MARIDATGE NEUROPEDAGÒGIC

PER EDUCAR EN LA PAU

Començar a escriure un llibre sobre la pau, des de qualsevol de les seves perspectives i polisèmies, significa iniciar un llibre que mai acabarà, un llibre obert al qual tots podem, i hem, de contribuir. Perquè la pau, a més de ser matèria fràgil, resta en constant evolució, procés i dinamisme. Alhora, comporta saber-se hereus d'un llarg llegat d'estudis i pràctiques de pau i conflictes a casa nostra. Fóra d'ingenus no reconèixer-ho.

Al capdavant, educar per a la pau és educar de portes obertes, sabent que en fer-ho analitzem discursos oberts, aprenem de societats plurals, d'altres cultures i cosmovisions, mirem d'una manera sorprenent l'entorn, la natura, la gent, i l'única manera de fer-ho és educant-nos a nosaltres mateixos per a la pau. El rostre humà n'és el referent. Observar tot el que alberga l'educació per a la pau comunica múltiples missatges: sensibilitat, intuïció, art, expressió, temporalitat, raons, sensacions, emocions, sentiments, conviccions, passions... Per tot això aquest és un llibre en itinerància permanent, que construeix vida, alberga vida i gesta vida, sempre amb pàgines en blanc per ser escrites, dialogades i sentides. Perquè la pau, i el seu aprenentatge, seran motiu de novetat constant... I per això, alhora, la fragilitat que la caracteritza.

El nostre món està ple de desavinences i conflictes, com també ho està d'avinenceses i relacions cordials. En els mitjans de comunicació, però, sovintegen més uns que d'altres, i ens configurem un imaginari col·lectiu, pel que fa als altres i també a nosaltres mateixos, que no sempre respon a la realitat. Sigui com sigui, la manera com volem tractar aquest tema és fruit d'una avinentesa cordial entre dues disciplines, o si voleu dir-ho així, entre un *cervell neurobiològic* i un *cervell pedagògic*. D'aquest maridatge, d'aquesta trobada casual però no fortuïta, en presentem el resultat, a cavall entre les obvietats pedagògiques i les obvietats neurobiològiques. Tanmateix, per òbvies que puguin semblar, esdevenen troballes sorprenents sota la mirada d'una disciplina diferent, diversa però no adversa.

Per tot plegat, sota els discursos de pau es mouen i remouen intencionalitats explicitades des de connexions neuronals, que no impedeixen ni menysste-

nen intencionalitats lliures i autodeterminades —o raonablement lliures i autodeterminades—. Al capdavant, formes de fer les paus propositives i reactives, algunes; provocatives i controvertides, d'altres; possibles, totes, això sí. Una mirada des de la disciplina educativa, sigui amb l'objecte d'estudi que sigui —el nostre ha estat el de la pau—, no pot eludir un model de responsabilitat moral pel que ens fem, es fan i ens fan, basat com a mínim en una certa capacitat de lliure albir, arrelada en el funcionament creatiu del nostre cervell. És així com parlem d'un maridatge.

La paraula *maridatge* té diverses accepcions, una de les quals és «unió, enllaç». És en aquest sentit que la utilitzem. El mot s'ha posat de moda en el camp de la cuina creativa, en què es fa servir sobretot per descriure la relació entre el vi i el menjar, i en alguns casos també entre els diferents ingredients d'un plat. Llegim en una pàgina web de gastronomia que «el maridatge consisteix a lligar cada menjar amb el vi corresponent», i en una altra que és la «relació harmoniosa entre els plats i els vins, a fi de potenciar les característiques organolèptiques d'aquesta combinació per crear un flux de sensacions olfactives i sensitives perfectament equilibrades i relacionades entre si». És just això el que hem volgut fer en enllaçar en un mateix llibre els aspectes socials, educatius i pedagògics de la pau amb els neurocientífics sobre el funcionament del cervell, en relació amb la generació i gestió de conflictes i en el camp dels aprenentatges: fer créixer tots els aspectes que hem tractat, humanístics i científics, sense diluir-los en l'altre, per potenciar-ne els matisos, i en conseqüència per generar arguments, percepcions, intuïcions i sabers que contribueixin a desvetllar noves idees fruit d'aquesta relació harmònica sobre la pau i les paus. No volem provocar fusions, sinó afavorir connexions, convidant a una visió integrada de la realitat, de la realitat humana, amb tot el que aquest qualificatiu implica, com a condició necessària per a la pau.

Sabem, també, que tot maridatge culinari té caràcter efímer. En ser degustat, digerit i ingerit, passa a formar part dels intangibles. Nogensmenys, també la pau, en les seves diverses formes, esdevé efímera, però resta en les sensacions, en les emocions i en la memòria. Com el bon àpat, se'n traspu la invisibilitat, i en colpeix l'absència.

Som conscients que, de vegades, humanitats i ciències s'han vist —i potser encara algú les veu— com dos camps força immiscibles del coneixement i la cultura humana. Hi estem completament en desacord: només de la seva hibridació respectuosa —en el sentit que no sigui dominadora— poden néixer idees i coneixements que no només siguin nous, sinó molt especialment útils. Possiblement, un dels punts de desacord es troba en el llenguatge utilitzat: cada camp del coneixement i de la cultura utilitza unes expressions i un vocabulari

que li són propis, per raons generalment històriques, i no sempre són comprensos i interpretats de la mateixa manera per les persones d'altres camps. Ho hem pogut constatar en primera persona diverses vegades durant la redacció del llibre. Hem volgut conservar els vocabularis i els estils propis de cada camp, i en aquells casos que ho hem trobat oportú —o necessari— hem fet petites explicacions per ajudar a fer el pas d'un llenguatge a l'altre. Hem volgut que tant les persones amb una formació predominantment humanística com les que la tenen predominantment científica es puguin sentir còmodes llegint-lo, amb el convenciment que tant els arguments pedagògics i socials com els neurocientífics no perden ni un bri de validesa en entrar en contacte amb els altres, sinó que tots s'hi veuen potenciats. Maridatge en estat pur. La importància de la pau bé ho mereix.

Analitzant la pau com a matèria educativa apostem per una estructura mental, afectiva, emocional i sensitiva educables —que no significa manipulables o impositives—, des de la qual es puguin desplegar els trets més genuïns de cadascú per minimitzar els efectes negatius dels ineludibles conflictes —i alhora, maximitzar-ne els positius.

Tota creació d'espais de reflexió que provoquin pensar i assaborir la pau serà poca. Aquesta és l'excusa que teixeix el maridatge que proposem: oferir ocasions per atansar-nos a aspectes cognitius que per a la pedagogia són obvis però que es fan innovadors per a la neurociència, i desvetllar inquietuds neurocientífiques que es fan desconegudes per als educadors. Alhora, volem brindar ocasions per paladejar aquests continguts, discursos i sabers, fent-los conscients i perceptibles, perquè la plasticitat del cervell no la configura només la capacitat mental sinó també la percepció sensorial. I la reflexió.

PART I

LA CULTURA DE PAU:
ASPECTES SOCIALS I EDUCATIUS

Estem davant una matèria fràgil. Davant d'això, el que escau és defensar-la, encuirassar-la, aixecar-hi murs per tal de privar-la d'un possible esquinçament i evitar-ne el trencament. Entenent que qualsevol esclotxa per on es pogués esberlar seria un indicatiu per sospitar de la seva robustesa i que mostrar-ne la fragilitat que li és pròpia fóra el més impropï, o, si més no, minvaria el seu valor social.

Però gosem trencar una llança en favor de la fragilitat. En el treball que us presentem, volem posar de manifest alguns aspectes —ja siguin socials, educatius, biològics o neurològics— que fan la pau trencadissa, sabent que fent-ho podem convidar a entrar en el terreny de la sospita. Tot i així, mirem de seguir defensant la pau com a camí —en termes gandhians— malgrat que sigui un camí ple de viaranyes estrets, sinistres alguns, dubtosos d'altres, lleugers els uns i incerts gairebé tots.

Si no ho féssim així, cauríem en el parany de la ingenuïtat. Però, amarats com estem del llegat gaudinià, ens sorprèn com l'artista és capaç de jugar amb fragments ceràmics trencats i conjugar-los de manera nova, i del trencament enlairar tot un conjunt de bel·leses en un nou mosaic —un trencadís com el que il·lustra la coberta del llibre—. Semblantment ho fem amb la matèria que ens ocupa, i volem reflexionar sobre el fet com, a partir del trencament que provoquen els conflictes, podem gestionar un mosaic de pau. Descobrim la pau feble, però sabem que no està renyida amb la fortalesa que la preserva ni amb la bel·lesa que desprèn quan es viu.

La pau és fràgil, i més es posa en evidència com més la posem a dialogar amb altres formes de saber, de fer i de ser, de les paus. És per això, perquè reconeixem la seva essència de fragilitat, que no ens estem de donar-li un enfocament inter i transdisciplinari, ja que dialogant amb ciències diverses es posarà més en relleu la seva essència vulnerable, no per això menys digna de ser i seguir sent. En tot cas, la mirada que oferim és des del diàleg d'una ciència social com és la tradició pedagògica i d'una ciència empírica com és la biologia.

Ambdues mirades, en diàleg, generen una visió diferent, intersubjectiva, fruit de la conversa entre dues disciplines del coneixement humà, i més encara, entre dues facetes de la nostra humanitat: l'una amb voluntat de mostrar, en el marc de les ciències socials, i l'altra amb voluntat de demostrar el que sovint el llegat pedagògic ha posat de manifest. No sempre és fàcil trobar científics empírics que reconguin la saviesa ancestral d'algunes fonts de coneixement, de les quals l'empirisme beu i que sovint acaba corroborant amb dades que se'ns fan més creïbles. Sigui com sigui, s'han trobat dues àrees de coneixement que, sense afany de ser l'una més que l'altra, perquè no ho són ni ho poden ser, dialoguen entre si per contribuir a una mirada integradora de l'objecte de coneixement que us presentem: la pau.

Com tot coneixement al qual ens atansem des de perspectives diferents, esdevé menys asseveratiu, perd rigidesa, s'insinua més fràgil i fins i tot vulnerable, però no per això més líquid i amb menor nivell de solidesa, i en conseqüència més flexible. En la fragilitat trobem la fortalesa, i en la flexibilitat, la capacitat d'adaptar-se als inevitables canvis socials i culturals, que s'arrelen en el que serà font de fermesa i bandera del coratge que ha calgut als grans líders de la pau.

Presentem una aposta, des de la convicció, per la pau. Una aposta social i educativa. Tant en els conflictes estridents, en les injustícies publicitades i d'interès mediàtic, com en els silenciats. Tant en els bloqueigs socials, personals, interpersonals i internacionals... en la voluntat de netejar cares, rostres, empreses... que amaguen injustícies... en el fet de maquinari guerres, de les més sentides a les més subtils i psicològiques.

Per tot plegat, la intenció d'aquest llibre no és altra que la de posar sobre la taula moltes preguntes, més que no pas donar gaires respostes. Mostrant algunes aportacions de la pedagogia i la biologia, i conscients que són moltes les societats en què no hi ha una frontera clara entre agafar les armes i la pau, fixarem la nostra atenció en tot allò que trenca els esperats discursos de pau i entra en el terreny dels «alternatius».

És per això que entre les preguntes que ens plantejem d'entrada, ens demanem si la pau ha de ser una alternativa —ja sigui una alternativa a les formes violentes o a formes de fer pacífiques, però no per això qüestionables— o si l'alternativa és en si mateixa la pau, o bé si podem trobar una forma de fer les paus que sigui «alternativa» a les tradicionals, esperades i potser també per això en estat de sospita.

Volem fer-ho plantejant fins i tot l'eticitat de la pau, no ja la seva legalitat, sinó mirant-la com a procés ètic, coneixent els paranys i les subtilitats que pot també encobrir una suposada voluntat de pau.